

УДК 026/027(430)(091)

doi: 10.19090/cit.2023.43.40-51

Прегледни рад

Немачке библиотеке кроз историју и данас

Јелена Костић Томовић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет, Катедра за германистику
jelena.kostic.tomovic@fil.bg.ac.rs

Сажетак

Овај рад нуди кратак преглед историје библиотека на немачком језичком подручју од средњег века до 2021. године.

Након уводних информација о самом немачком језичком подручју у прошлости и садашњости, следи неколико напомена о библиотекама које су, претпоставља се, на њему постојале у римско доба. На то се надовезују информације о првим владарским и манастирским библиотекама у доба династије Каролинга и династије Отона, а затим и о првим немачким универзитетским библиотекама у 14. веку.

Највећу пажњу рад посвећује Гутенберговој револуцији и реформацији и њиховом утицају на ширење писмености и образовања, и на развој библиотека. Текст потом прати процват библиотека на немачким дворовима у 17. и 18. веку, отварање првих комерцијалних библиотека и велики напредак универзитетских библиотека у доба просветитељства, те ширење модерне библиотечке мреже у Немачком царству након 1871. године.

Током 20. века посебно су била занимљива различита тежишта библиотека у Западној и Источној Немачкој, а затим укључивање источњонемачких библиотека у западњонемачке токове по паду Берлинског зида 1989. и уједињењу Немачке 1991. године.

Подаци с почетка треће деценије 21. века показују да у све три земље које чине језгро данашњег немачког језичког подручја библиотеке бележе изванредан пад корисника и посетилаца. То се великим делом, али не и сасвим, може приписати пандемији вируса ковид 19, јер се библиотеке суочавају и са другим изазовима, а пре свега са неопходношћу да се непрекидно прилагођавају променама које доноси брз развој информационе технологије.

Кључне речи: Немачка, манастирске библиотеке, универзитетске библиотеке, дворске библиотеке, јавне библиотеке, историја културе, ширење писмености, Гутенбергова револуција

Премда то вероватно не упада одмах у очи, синтагма *немачке библиотеке* може се схватити на различите начине: као „библиотеке у Немачкој“, као „библиотеке на немачком језичком подручју“, или као „библиотеке чији је фонд искључиво или доминантно на немачком језику“. Сва три схватања била би оправдана, али ће се у овом тексту под немачким подразумевати библиотеке на немачком језичком подручју, које нипошто није ограничено на саму Немачку.

Ова одлука, међутим, одмах отвара ново питање: шта треба да обухвати преглед библиотека на немачком језичком подручју? Да ли само библиотеке у земљама у којима је немачки званичан језик и чије становништво већином говори немачки? Или треба узети у обзир и земље у којима је немачки службени језик на регионалном нивоу, у областима са немачком националном мањиношћу? Треба ли посветити пажњу и оним територијама које су Немци настањивали до краја Другог светског рата, а где их данас практично више нема, док су њихови трагови бледи и малобројни?

На први поглед ове недоумице можда изгледају банално, али довољно је сетити се, примера ради, тога да је први немачки универзитет основан у Прагу, дакле у граду који *de facto* више није део немачког језичког подручја или, пак, тога да је од шесторо немачких писаца који су у последњих пола века добили Нобелову награду за књижевност тек половина рођена у местима која и данас припадају немачком језичком подручју, док је друга половина рођена у Бугарској, Румунији или Пољској. Због оваквих и сличних околности, тј. услед великих и честих померања политичких, демографских, културних и језичких граница, сваки осврт на било који аспект немачке историје приморава нас да прецизирамо о чему ће бити речи, односно шта шта ће се тачно сматрати *немачким*.

И у овом случају могући су различити одговори, од којих сваки има предности и мане, па смо се одлучили за оно решење које нам делује најсврхисходније у конкретном контексту. Када говоримо о прошлости, узимаћемо у обзир библиотеке у свим областима које су у датом тренутку припадале немачком културном кругу и немачком језичком подручју, у смислу да су немачка култура и немачки језик на њима играли доминантну улогу. А када говоримо о садашњости, концентрисаћемо се на данашње језгро немачког језичког подручја, дакле на Немачку, Аустрију и на германофони део Швајцарске.

Ове три земље укупно имају површину од 482.751 квадратног километра и преко 100 милиона становника. Од тога у Немачкој живи 84,3 милиона,¹ у Аустрији 9,1 милион² и у Швајцарској 8,7 милиона људи.³ Становништво Немачке и Аустрије по правилу говори немачки, док у вишејезичној Швајцарској око 5,5 милиона као матерњи или први језик говори неки од локалних немачких дијалеката. Узете заједно, са безмало 500.000 km² и са скоро 100 милиона говорника, територије Немачке, Аустрије и (германофоне) Швајцарске данас, и географски и демографски, немачко језичко подручје обухватају готово у целости.

Прапочеци: библиотеке на немачком језичком подручју у римско доба

Може се претпоставити да су прве библиотеке на територији на којој се данас говори немачки настале у античко доба, и то у оним областима које су биле у саставу Римског царства. То су, најједноставније речено, били запад и југозапад садашње Немачке, као и Швајцарска и Аустрија. Премда те области ни политички, ни економски, ни културно нису биле средиште Римског царства, оне су у сваком погледу биле осетно напредније од других делова потоњег немачког језичког подручја. Под римском управом изграђена је путна мрежа, развијало се занатство, оснивали су се градови, напредовала је пољопривреда,⁴ што је све омогућило да животни стил тамошњег становништва постане сложенији и захтевнији.

Начин живота свакако је наликовао на онај у другим деловима Римског царства, па је и ту вероватно било библиотека, као у готово свим осталим провинцијама.⁵ Те библиотеке, међутим, нису оставиле траг, тако да данас о њима не знамо готово ништа конкретно, осим да се сасвим извесно нису убрајале међу славне приватне библиотеке античког света, попут нпр. Цицеронове библиотеке, библиотеке у Вили папируса у Херкулануму или библиотеке у Меандровој кући у Помпеји.⁶

Средњи век: библиотеке у Франачком и Немачком царству

По пропасти Западног римског царства, прве библиотеке на немачком језичком подручју настају у Франачком царству, у доба Каролинга (751–911).

Најзначајнији франачки владар Карло Велики (Karl der Große, 742/814) окупљао је на двору учене људе, што је на територијама под његовом влашћу довело до осетног културног

¹ DESTATIS. Statistisches Bundesamt, preuzeto 15. 4. 2023, https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/_inhalt.html.

² Statistik Austria, Die Informationsmanager, preuzeto 22. 4. 2023, <https://www.statistik.at/statistiken/bevoelkerung-und-soziales/bevoelkerung/bevoelkerungsstand/bevoelkerung-zu-jahres-/quartalsanfang>.

³ Bundesamt für Statistik, Bevölkerungsstand und -struktur – Überblick (Neuchâtel: Bundesamt für Statistik, 2021).

⁴ Helmut Müller, Deutsche Geschichte in Schlaglichtern (Mannheim: Meyers Lexikonverlag, 1990), 18–19.

⁵ Биљана Ђурашиновић, „Библиотеке и издавачка делатност у старом Риму: од Републике до Царства“, у Библиотека кроз време. Прилози општој историји библиотека до 16. века (Панчево: Градска библиотека Панчево; Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2017), 55–73.

⁶ Исто, 57–60.

напретка, познатог као каролиншка ренесанса.⁷ Имао је и велику дворску библиотеку, „по угледу на Александријску. Служила је и томе да се сакупе врло ретка дела античких писаца у најсавеснијој научној редакцији. На преписивању рукописа радиле су десетине писара и илуминатора. Познато је да су многе манастирске библиотеке обогаћивале своје фондове рукописима насталим преписивањем књига које су се чувале у Карловој библиотеци.“⁸ Након смрти Карла Великог ова библиотека, нажалост, није имала континуитет.

За подстицаје које је давао очувању античког наслеђа, као и учености и уметности генерално, Карло Велики имао је неколико мотива. Веома важну улогу свакако је играла жеља да обезбеди легитимитет своме царству, себи и својој династији, приказујући се као прави и достојни наследник римских царева и настављач римске традиције. Осим тога, уочио је да су му за трајност и напредак царства неопходни образована администрација и образовано свештенство, па се трудио да то обезбеди улагањем у знање, као и у развој манастира, укључујући и манастирске школе и библиотеке.⁹

Франачко царство, које је у време Карла Великог било на врхунцу моћи, поделиће се већ неколико деценија након његове смрти, а из његовог источног дела временом ће се развити Немачко царство. Потомци Карла Великог владаће Источним франачким царством до смрти Лудвига Детета (Ludwig der Kind, 893–911) 911. године, а 919. на власт ће доћи нова династија, династија Отона, која ће Немачким царством владати до 1024. године.¹⁰

Током владавине Каролинга и Отона, дакле у 9. и 10. веку, оснива се већи број библиотека при црквама и манастирима. Међу најстарије се убрајају библиотеке катедрала у Келну, Мајнцу, Вирцбургу и Фрајзингу, као и библиотеке манастира у Фулди, Сент Галену, Хилдесхајму и Мурбаху.¹¹

У 13. и 14. веку производња књига у Немачкој, али и у другим европским земљама (Италији, Француској и Енглеској), добија замаха, и то захваљујући преласку са пергамена на осетно јефитнији папир. Овај велики помак свакако се позитивно одразио и на још неколико значајних процеса који су се одвијали истовремено: оснивање универзитета, развој градске администрације и фиксирање правних норми у писаном облику. Све ово заједно допринело је развоју библиотека на немачком језичком подручју у 14. веку.¹²

Први немачки универзитети основани су у другој половини 14. века у Прагу (1348), Бечу (1365), Хајделбергу (1386) и Келну (1388).¹³ Они су располагали збиркама књига, у почетку, истини за вољу, сразмерно скромним, које су временом прерасле у универзитетске библиотеке у правом смислу речи. Осим тога, у 14. веку градске власти оснивају библиотеке за властите потребе, такозване библиотеке градских скупштина (нем. *Ratsbücherei*), из којих су се касније развиле градске библиотеке.¹⁴

⁷ Müller, *Deutsche Geschichte in Schlaglichtern*, 29–30; Гордана Стокић Симончић и Невена Томић, „Манастирске библиотеке средњег века“, у Библиотека кроз време. Прилози општој историји библиотека до 16. века (Панчево: Градска библиотека Панчево; Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2017), 132–133.

⁸ Стокић Симончић и Томић, „Манастирске библиотеке средњег века“, 133.

⁹ Стокић Симончић и Томић, „Манастирске библиотеке средњег века“, 133.

¹⁰ Müller, *Deutsche Geschichte in Schlaglichtern*, 36–40.

¹¹ Jürgen Seefeldt i Ludger Syré, *Portale zu Vergangenheit und Zukunft. Bibliotheken in Deutschland*, 6., überarbeitete, erweiterte und gegenderte Auflage, mit einem Vorwort von Sabine Homilius (Hildesheim et al.: Georg Olms Verlag, 2022); Стокић Симончић и Томић, „Манастирске библиотеке средњег века“, 132–134.

¹² Frank Bösch, *Mediengeschichte: Vom asiatischen Buchdruck zum Fernsehen* (Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2011).

¹³ Müller, *Deutsche Geschichte in Schlaglichtern*, 76–77.

¹⁴ Seefeldt i Syré, *Portale zu Vergangenheit und Zukunft. Bibliotheken in Deutschland*, 11–12.

Проналазак штампе, хуманизам и реформација

У 15. и 16. веку на развој библиотека у целој Европи пресудно је, и непосредно и посредно, утицао проналазак штампе појединачним покретним словима. Врло слична техника је у Кини била позната већ у 11, а у Кореји од 13. века, али је у Европи остала непозната. Ако су Европљани нешто о њој и начули, до трансфера технологије није дошло, тако да су Немачка и остале европске земље морале да сачекају откриће Јоханеса Гутенберга (Johannes Gutenberg, ?–1468) средином 15. века.¹⁵

У то време Немачка у Европи није предњачила ни политички, ни економски, ни културно, па су већ Гутенбергови савременици били изузетно поносни на то што је откриће штампарије потекло баш из њихове средине. Особито драго им је било то што су сада имали чиме да се похвале и пред богатом, образованом и културном Италијом и што се наспрам њених достигнућа нису више морали осећати као варвари.¹⁶

Прву штампану књигу у Европи, Библију из 1455. године, такође дугујемо Јоханесу Гутенбергу, па је и тај важан корак везан за немачко језичко подручје.¹⁷ Пројекат је био изузетно успешан, али се прелазак са рукописних на штампане књиге није збио од данас до сутра – проћи ће деценије пре него што штампане књиге потпуно истисну рукописне.

Ипак, штампарије су брзо ницале. Нову технику Европом су ширили немачки штампари, који су се селили у жељи за већим профитом. Убрзо се само трећина, а касније чак само петина европских штампарија налазила у Немачком царству. Као најплодније тло за развој штампарства показали су се северноиталијански градови, захваљујући специфичном политичком уређењу, економској моћи и високом образовном нивоу. У 15. и 16. веку највећи штампарски центар у свету постала је Венеција, док су највећи центри северно од Алпа били Келн, Базел и Антверпен.¹⁸

Већ 1480. штампарије су постојале у 90 градова Европе, а 1500. године у чак 252 града. У исто време, око 1500. године, штампане књиге у Немачкој, Француској и Италији уочљиво одnose превагу над рукописним.¹⁹

Све у свему, Гутенбергову медијску револуцију можда би било прецизније назвати еволуцијом, с обзиром на то да се није радило о тренутној прекретници, већ о сразмерно дуготрајном процесу. Осим тога што рукописне књиге нису одмах нестале, међу штампаним књигама још деценијама су, баш као и раније, доминирале оне на латинском језику. Све до 1500. године 70-80% књига било је на латинском. Двадесет година касније њихов је удео осетно опао, али је и даље износио око 50%.²⁰

Штампане књиге дуго се нису издвајале ни садржајем. Удео писменог становништва и редовних читалаца такође није скоковито порастао; пола века по открићу штампарске технике, око 1500. године, у Немачком царству редовно је читало свега око 2% становника, а читавих 100 година касније, око 1600. године, и даље само 4%.²¹

Гутенбергово откриће наишло је у правом тренутку. Оно се уклопило у комплементарне токове, знатно убрзало већ зачете процесе и дало нове импулсе. У спрези са напретком у производњи папира, растућим потребама за писаном комуникацијом и образовањем итд., знатно

¹⁵ Bösch, *Mediengeschichte: Vom asiatischen Buchdruck zum Fernsehen*, 35; Жељко Вучковић, „Закључак или зашто је штампарство заувек преокренуло историју библиотека“, у Библиотека кроз време. Прилози општој историји библиотека до 16. века (Панчево: Градска библиотека Панчево; Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2017), 205, 208.

¹⁶ Bösch, *Mediengeschichte: Vom asiatischen Buchdruck zum Fernsehen*, 40.

¹⁷ Вучковић, „Закључак или зашто је штампарство заувек преокренуло историју библиотека“, 205.

¹⁸ Bösch, *Mediengeschichte: Vom asiatischen Buchdruck zum Fernsehen*, 39.

¹⁹ *Ibid.*, 36–38.

²⁰ *Ibid.*, 42.

²¹ *Ibid.*, 41.

бржа и јефтинија производња књига пресудно је допринела ширењу писмености, олакшала је и убрзала дисеминацију знања и омогућила развој образовних и културних институција, укључујући и библиотеке.²²

Штампарска техника је свакако допринела и томе да са хуманизмом, који се на немачком језичком подручју проширио управо у 15. и 16. веку, порасте број библиотека учених људи, као и број дворских библиотека.²³

Поред овога, а можда и још важније или судбоносије, нова штампарска техника обезбедила је предуслове за низ кључних и далекосежних друштвених, политичких и културних процеса, попут реформације (в. наредно поглавље), који без брзе дистрибуције информација помоћу писане речи не би могли ни истински да заживе, а камоли да обележе даљи ток историје.

Реформација, писменост и образовање

На судбину Немачког царства и великог дела Европе у 16. веку пресудно је утицала реформација. Премда је почела само као иницијатива за сузбијање корупције у Католичкој цркви и за њен повратак изворним вредностима, веома је брзо далеко превазишла те размере.²⁴ У жељи да се ослободе политичког утицаја и финансијских притисака Цркве, бројни владари у Немачком царству подржали су Мартина Лутера (Martin Luther, 1483–1546) и његове идеје, које су се брзо шириле управо писаним путем и падале на веома плодно тло. Тако је отпочео дуг период потреса и превирања, чији је резултат била подела западног хришћанства на католичанство и протестантизам и последична подела европских земаља на католичке и протестантске.

Поред нове верзије западног хришћанства, реформација је, међутим, донела и нови поглед на свет, који ће временом изменити не само начин живота оних који га буду усвојили него и лик читаве планете.

Једна од темељних претпоставки протестантског хришћанства је та да сваки појединац треба да успостави лични однос са Богом и Исусом, и то сам, без посредника. За то је неопходно познавати Библију, а предуслови за познавање Библије су писменост и образовање. Лутер је истицао значај и једног и другог; 1524. објавио је памфлет у коме је владаре подстицао на то да отварају школе, а родитеље да школују децу, да би могла да читају Свето писмо. Протестантски владари су овај савет прихватили, па је ширење писмености и образовања уопште убрзо почело да иде руку под руку са ширењем протестантизма. Иако ни Лутер, ни немачки владари који су га подржавали, ни његови следбеници међу обичим људима уопште то нису имали у виду, развијен школски систем и образовано становништво показале се као драгоцен економски ресурс, који ће умногоме допринети привредном развоју протестантских земаља.²⁵

Писменост се дуго неупоредиво брже ширила у протестантским него у католичким деловима Европе и света. Чак и столећима касније, почетком 20. века, проценат писмених у некој области или држави био је директно пропорционалан уделу протестаната у укупној популацији.²⁶

Све ово није могло остати без утицаја на библиотеке. Подстицај који је реформација дала ширењу писмености умногоме је поспешило оснивање библиотека при школама и црквама и у градовима, које су онда, као у повратној спрези, доприносиле даљем и интензивнијем ширењу писмености, образовања, културе и знања генерално.

²² Bösch, *Mediengeschichte: Vom asiatischen Buchdruck zum Fernsehen*, 35.

²³ Seefeldt i Syré, *Portale zu Vergangenheit und Zukunft. Bibliotheken in Deutschland*, 12–13.

²⁴ Ulf Dirlmeier et al., *Kleine deutsche Geschichte* (Stuttgart: Reclam, 2001), 134–137.

²⁵ Joseph Henrich, *The Weirdest People in the World. How the West Became Psychologically Peculiar and Particularly Prosperous* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2020), 19–23.

²⁶ *Ibid.*, 19.

Развоју библиотека у овом периоду допринела је и противреформација. Католичка црква није се, додуше, ни надаље особито залагала за описмењавање и образовање широких слојева или бар ни приближно онолико колико су то чиниле протестантске цркве, али зато је оснивање Језуитског реда пратило, заправо и захтевало, оснивање бројних језуитских библиотека, које су биле предуслов за његов образовни елитизам.

Немачке библиотеке у 17. и 18. веку

Развој библиотека у 17. и 18. веку обележен је порастом броја дворских библиотека, све док готово сви владари на немачком језичком подручју нису имали властиту библиотеку. Како је немачко језичко подручје и у овом периоду било политички врло расцепкано, било је и много владара, па у складу с тим и много дворских библиотека. Оне су немачким краљевима, кнежевима и војводама служиле у практичне и у репрезентативне сврхе. И једно и друго било је у складу са духом времена, односно са барокном естетиком, с једне стране, и са све већом улогом знања у свим областима, укључујући и администрацију, са друге стране.²⁷

Значај библиотеке није увек био пропорционалан значају власника. Међу најистакнутијим дворским библиотекама оног времена нашла се, тако, дворска библиотека у Волфенбителу, невеликој престоници такође невеликог војводства Брауншвајг-Линебург. Посебно значајна била је, међутим, дворска библиотека у Берлину, коју је 1661. основао бранденбуршки кнез-изборник Фридрих Вилхелм (Friedrich Wilhelm, 1620–1688). До Другог светског рата она је била најважнија немачка библиотека, а постоји и данас, под именом Државна библиотека у Берлину пруско културно наслеђе (Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz).²⁸

Немачке библиотеке у 18. и 19. веку

У 18. веку и почетком 19. века вера просветитељства у снагу људског разума, у моћ знања и у напредак подстицала је улагања у образовање и васпитање, која су се показала изузетно плодноним.

Веома важну улогу у томе играла је, наравно, писана реч: 18. век донео је читалачку револуцију. Број потенцијалних читалаца у Немачком царству порастао је са 15 на 25%. Знатно су порасли и тиражи новина, часописа и књига, чему је, поред ширења писмености, допринео и прелазак са интензивног на екстензивно, једнократно читање. Током друге половине 18. века број наслова на латинском језику пада са 27% на свега 4%, а у публикацијама више не преовлађују теолошке и научне, већ филозофске и белетристичке теме.²⁹

У таквој духовној клими јављају се комерцијалне позајмне библиотеке, а са њима и зачеци јавне библиотечке мреже. Поред тога, расте улога универзитета и универзитетских библиотека. Оснивају се универзитети, често и са циљем да понуде другачије, савременије моделе студија. У складу с тим, они своје библиотеке изграђују на новим принципима, као инструмент за подршку истраживачком раду, који захтева приступ актуелним публикацијама.³⁰

Богатству универзитетских библиотека и њиховом значају увелико је допринела свеобухватна секуларизација области десно од Рајне 1803. године. Било је то доба Наполеонових освајања, и немачки владари су изгубили знатне територије на западу, на левој обали Рајне. Миром у Линевилу 1801. Немачко царство се, између осталог, обавезало да обештети световне владаре који су претрпели територијалне губитке. Као средство за то послужила је управо

²⁷ Seefeldt i Syré, Portale zu Vergangenheit und Zukunft. Bibliotheken in Deutschland, 13.

²⁸ Ibid.

²⁹ Dirlmeier et al., Kleine deutsche Geschichte, 221.

³⁰ Seefeldt i Syré, Portale zu Vergangenheit und Zukunft. Bibliotheken in Deutschland, 13–14.

секуларизација 1803, односно укидање црквених територија и одузимање црквене имовине. Највећи профитери секуларизације свакако су биле Пруска и веће државе Треће Немачке, попут Баварске и Бадена, које су тако знатно прошириле своје територије.³¹ Међутим, корист су имале и универзитетске, па и дворске библиотеке, које су преузеле фондове затворених манастирских библиотека.³² Овај нагли и велики прилив књига подстакло је професионализацију библиотека, чији су темељи постављени још у 18. веку у Гетингену.³³

У Гросенхајну у Саксонији 1828. отвара се школска библиотека, која недуго потом проширује поље делатности, и данас се сматра првом градском библиотеком на немачком језичком подручју.³⁴

Средину 19. века, односно његову другу половину, обележио је развој науке, који је, између осталог, довео и до њеног гранања. Настају нове, све уже специјализоване научне дисциплине, што се одразило и на научне библиотеке. Поред централних универзитетских библиотека општег типа, рађају се зачеци семинарских/катедарских библиотека, као и прве специјализоване библиотеке.³⁵

Уједињење Немачке: систематско ширење библиотечке мреже

Немачко царство (нем. Deutsches Reich), које се током 10. века развило из Источног франачког царства, постојало је готово цео миленијум све до 1806. године, када су га Наполеонова освајања заувек однела са историјске позорнице. Оно, међутим, никада није била држава налик на Краљевину Француску, Хабзбуршку монархију, Руско царство или Османско царство. Сплет историјских околности довео је до тога да Немачко царство, које Немци називају и Старим царством (нем. Altes Reich), буде само изузетно лабав савез изузетно великог броја великих и малих краљевина, кнежевина, војводства итд., чији владари реално нису зависили од цара, већ је он зависио од њих.

Ова разједињеност није ишла у прилог политичкој и економској снази немачког језичког подручја, а неретко му је и онемогућавала да се одупре претензијама моћнијих суседа. Снови о уједињењу остварили су се тек 1871. године, када је основано Друго немачко царство (нем. Deutsches Kaiserreich, Zweites Reich), у чему је пресудну улогу одиграла Пруска. Оно је обухватило знатан део немачког језичког подручја, али не и хабзбуршке територије и Швајцарску.

Изградња јединствене државе подстакла је, поред много чега другог, ширење и модернизацију библиотечке мреже јединим делом и сама по себи, али и из потребе да се одговори на захтеве новог времена, пре свега на развој науке и на раст броја публикација, укључујући и периодичку. Прво у Прусској, а затим и у другим деловима Немачког царства изграђене су нове библиотеке, њихово радно време је продужено, коришћење олакшано, интензивирана је сарадња између библиотека различитог типа, уједначене су процедуре, разрађен је механизам међубиблиотечке позајмице и сл.³⁶

Немачке библиотеке у кратком 20. веку

Удружење немачких издавача и књижара (Börsenverein deutscher Buchhändler) основало је 1912. године Немачку библиотеку у Лајпцигу (Deutsche Bücherei), институцију која је преузела задатке националне/народне библиотеке, каква у разједињеној Немачкој дуго није могла

³¹ Müller, Deutsche Geschichte in Schlaglichtern, 130–132.

³² Seefeldt i Syré, Portale zu Vergangenheit und Zukunft. Bibliotheken in Deutschland, 13.

³³ Konrad Umlauf i Stefan Gradmann, eds., Handbuch Bibliothek. Geschichte, Aufgaben, Perspektiven (Stuttgart & Weimar: J. B. Metzler, 2012), 287.

³⁴ Seefeldt i Syré, Portale zu Vergangenheit und Zukunft. Bibliotheken in Deutschland, 15.

³⁵ Ibid., 14.

³⁶ Ibid., 13–14.

да заживи. Још једна институција овог типа биће основана 1946. године, на западу земље Немачка библиотека у Франкфурту на Мајни (Deutsche Bibliothek), опет на подстицај издавача и књижара.³⁷

По окончању Великог рата, дворске библиотеке постају државно власништво. Била је то последица револуција које су пред сам крај рата и током првих поратних месеци букнуле широм Немачке. Иако су оне, све до једне, угушене, било је јасно да историјски тренутак захтева бар извесне друштвене и политичке уступке. Овај конкретни уступак био је тим лакши, што су дворске библиотеке већ изгубиле корак са савременијим типовима библиотека.

Период нацизма обележен је прогоном аутора који нису били по вољи режиму: Јевреја, комуниста, социјалдемократа, пацифиста, антифашиста, књижевника које су нацисти сматрали декадентним, чији уметнички израз није био у складу са њиховом естетиком итд. Књиге су делиле судбину својих аутора, и у књижарама и у библиотекама.

Недуго по доласку на власт, већ од марта 1933, нацисти су организовали злогласна спаљивања књига непожељних аутора на јавним местима – најалост уз учешће студената, универзитетских професора и шире јавности. Дела појединих писаца нису се смела (више) објављивати. Како је велики број књижевника напустио земљу, међу њима и најистакнутији ствараоци, немачки читаоци били су 12 година ускраћени за врхунска остварења властите националне књижевности, а нису имали ни адекватан увид у светске токове.

Након Другог светског рата, подела Немачке 1945. односно 1949. године одразила се и на библиотеке. Од тада, па до уједињења 1991. године, библиотеке у Западној и Источној Немачкој развијале су се не само одвојено, него и према другачијим моделима и са другачијим циљевима.

Западна Немачка (Савезна Република Немачка – СРН) је своје библиотеке развијала под америчким утицајем. Тако је, примера ради, у њих први пут уведен и отворен приступ, који је корисницима давао већу слободу избора.³⁸ После неколико година поратне оскудице, Западна Немачка доживела је привредни бум, па су, захваљујући томе, њене библиотеке убрзо биле одлично опремљене у сваком погледу, укључујући и најмодернију технику.

Пред пад Берлинског зида Западна Немачка је имала 4988 јавних, 5605 академских и 60 матичних универзитетских библиотека.³⁹ Ови подаци говоре да је СРН посебну важност придавала библиотекама које су потребне за обуку најстручнијег кадра и за научно истраживање, а самим тим и за научни и технички напредак; библиотекама које би користили најшири слојеви становништва посвећивала је мању пажњу.

С једне стране, то је свакако било делотворно, будући да је Немачка брзо повратила предратни статус велике научне и техничке силе. С друге стране, мања густина јавних библиотека сигурно није допринела друштвеној покретљивости: сматра се да је стопа самообнављања друштвених слојева у Немачкој и данас прилично висока.⁴⁰ На то у великој мери утиче и околност да квалификације деце пресудно зависе од квалификација родитеља, односно да већина младих из нижих слојева не налази подстицај, пут и ресурсе да образовно надмаши своје непосредно окружење.

Као социјалистичка земља, Источна Немачка је давала предност егалитаризму над елитизмом. У складу с тим, она се трудила да изгради што гушћу библиотечку мрежу, да би књиге, а тиме и култура и образовање, били доступни свима. Ови напори били су успешни, тако да су у Немачкој Демократској Републици (НДР) и мала места имала јавне библиотеке, а бројна

³⁷ Ibid., 13–19.

³⁸ Милица Антић, „Немачке библиотеке након Другог светског рата: посебан осврт на импликације уједињења две немачке државе 1990. године“, Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства број 30 (мај 2017): 55–70.

³⁹ Исто: 61.

⁴⁰ Bundeszentrale für politische Bildung, преузето 24. 4. 2023, <https://www.bpb.de/kurz-knapp/zahlen-und-fakten/datenreport-2021/sozialstruktur-und-soziale-lagen/330070/soziale-mobilitaet/>.

предузећа синдикалне библиотеке; библиотекама су биле опремљене и школе, болнице и многе друге установе. У складу са општим токовима развијало се високо школство, а са њим и универзитетске библиотеке.⁴¹

Слабост источнонемачких библиотека били су исувише брижљиво вођење рачуна о идеолошкој подобности фонда, а временом и слабија материјална и техничка опремљеност у односу на Западну Немачку, услед недостатка средстава.⁴²

Пред пад Берлинског зида, Немачка Демократска Република имала је 13.545 јавних, 769 академских и 9 универзитетских библиотека са 371 огранком; укупно, НДР је имала око 32.000 библиотека и око 770 милиона јединица библиотечке грађе.⁴³ Свакако захваљујући и томе, у Источној Немачкој је пред уједињење чак 47% одраслих становника читало из задовољства, а 31% ради образовања осетно више него у Западној Немачкој.

Како уједињење Немачке 1991. није било удруживање два равноправна партнера, већ је НДР приступила СРН, све источнонемачке институције морале су се потпуно саобразити са западнонемачким институцијама одговарајућег типа, да би се уклопиле у западнонемачке структуре.

У том погледу ни библиотеке нису биле изузетак. Источнонемачке библиотеке постепено су реорганизоване, реновиране и технички унапређене, а њихови фондови прилагођени захтевима новог времена. Међутим, укинута је на хиљаде малих библиотека, тако да библиотечка мрежа у овом делу Немачке данас није ни изблиза тако густа као некад. То није остало без последица, па већ непуних десет година по уједињењу на истоку Немачке број посетилаца библиотека (30% становништва) готово да није био виши него на западу земље (26% становништва).⁴⁴

Немачке библиотеке данас: 1991–2021.

Прве две деценије 21. века у немачким библиотекама обележила је дигитализација: како време одмиче, електронска грађа све је заступљенија и све се више користи. Пандемија вируса ковид 19 донела је, очекивано и неизбежно, пад броја корисника, позајмљивања, манифестација и посетилаца. У тренутку писања овог текста још нису доступни статистички подаци за период након њеног јењавања и окончања епидемије, али има индиција да се опадајуће тенденције не могу без остатка приписати епидемиолошким мерама.

Трећу деценију 21. века Немачка је дочекала са преко 12.000 регистрованих библиотека различитог типа, у којима се готово 25.000 запослених брине о преко 8 милиона активних корисника са готово 300 милиона позајмица годишње.⁴⁵

Најзаступљеније су јавне библиотеке, којих има више од 8000, укључујући и огранке; оне имају готово 6 и по милиона активних корисника, који су их у 2021. години посетили укупно 55,5 милиона пута и позајмили безмало 250 милиона библиотечких јединица. Исте године, јавне библиотеке организовале су, упркос ограничењима која је наметнула пандемија ковида 19, више од 130.000 културних и образовних манифестација.⁴⁶

У Немачкој има 886 научних библиотека, од тога 717 опшних и 169 специјализованих. Научне библиотеке општег типа располажу са 266 милиона библиотечких јединица, имају преко 11.500 запослених, 1,69 милиона активних корисника и 47 милиона позајмљивања годишње.

⁴¹ Seefeldt i Syré, Portale zu Vergangenheit und Zukunft. Bibliotheken in Deutschland, 20–22; Антић, „Немачке библиотеке након Другог светског рата: посебан осврт на ипликације уједињења две немачке државе 1990. године“: 60.

⁴² Антић, „Немачке библиотеке након Другог светског рата: посебан осврт на ипликације уједињења две немачке државе 1990. године“: 60.

⁴³ Исто: 61.

⁴⁴ Исто: 62.

⁴⁵ Seefeldt i Syré, Portale zu Vergangenheit und Zukunft. Bibliotheken in Deutschland, 9.

⁴⁶ Ibid.

Иако их је неупоредиво мање, укупни фонд специјализованих научних библиотека такође је изузетно богат и обухвата 143 милиона јединица. Библиотеке овог типа имају око 1000 запослених, 120.000 активних корисника и више од 850.000 позајмљивања годишње.⁴⁷

Аустрија има 1385 јавних библиотека. Оне располажу са више од 11 милиона библиотечких јединица, са око 800.000 активних корисника. Током 2021. године аустријске јавне библиотеке забележиле су преко 21 милиона позајмљивања и преко 7 милиона посета.⁴⁸

У Швајцарској, према подацима из 2021. године, има 1490 јавно доступних библиотека, од тога 65,5%, тј. преко 970, у германофоном делу земље. Исте године, библиотеке у германофоном делу Швајцарске имале су 1,2 милиона активних корисника, готово 30 милиона позајмљивања и преко 18 милиона посетилаца.⁴⁹

Закључак

Као производ друштва, библиотеке прате и одражавају његов развој. То потврђује и историја библиотека на немачком језичком подручју, која траје већ преко 1000 година.

Све док је немачко језичко подручје углавном пратило трендове из тада напреднијих земаља, попут Италије и Француске, и немачке библиотеке претежно су, са извесним закашњењем, следиле развојни пут страних библиотека. Када су Гутенбергова револуција, реформација и просветитељство преобликовали Европу, библиотеке су се томе прилагођавале. Политичка расцепканост немачког Старог царства онемогућила је формирање једног политичког и културног центра, али је зато гарантовала самосталност бројних мањих центара и погодовала оснивању и развоју њихових библиотека. Уједињење низа германофоних држава у Немачко царство 1871. године створило је предуслове за изградњу библиотечке мреже на целој његовој територији, док је подела Немачке након Другог светског рата довела до различитих тенденција у Источној и Западној Немачкој. Када је немачко становништво напустило низ области у источној, средњој и југоисточној Европи, тамошње библиотеке су угашене или фосилизоване. Примера ради, оно што је од њих сачувано у Војводини данас је углавном у фонду градских библиотека, што би свакако било знатно другачије да је немачка мањина ту и да су њене приватне и јавне библиотеке наставиле да живе пуним животом и након 1945.

Међутим, библиотеке на немачком језичком подручју, а ни било где другде, не можемо свести на пуки одраз општих политичких и друштвених токова. Гутенбергова револуција, реформација или просветитељство јесу подстицали развој библиотека на немачком језичком подручју, али је развој библиотека, са своје стране, допринео ширењу писмености, читалачке публике, образовања, информисаности итд., подстичући тиме саме оне процесе који су га омогућили. Врхунске библиотеке омогућавају приступ најзначајнијим публикацијама, што обезбеђује предуслове за престиж у знању и науци.

Историја немачких библиотека стручњацима је сигурно релевантна и интересантна сама по себи, док германистима и свима које занима немачко језичко подручје пружа занимљиве појединости о немачкој историји и култури. Прошлост немачких библиотека учи нас томе како се добре или лоше одлуке које су на први поглед искључиво политичке природе одражавају на све аспекте културног и друштвеног живота, а често и пресудно одређују њихову судбину и позитивно и негативно.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ BVO, Österreichische Büchereistatistik 2021, преузето 12. 4. 2023, <https://www.bvoe.at/sites/default/files/2022-06/statistik2021-i.pdf>.

⁴⁹ Schweizerische Eidgenossenschaft. Bundesamt für Statistik, преузето 25. 4. 2023, <https://www.bfs.admin.ch/bfs/de/home/statistiken/kultur-medien-informationsgesellschaft-sport/kultur/bibliotheken/struktur-ausgaben-personal.html#1118396324->.

Захваљујући доброј опремљености и спремности на иновације, данашње библиотеке на немачком језичком подручју пружају нам увид у савремене токове, и у то како се све модерна техничка достигнућа могу употребити за ширење знања, различитих компетенција и критичког мишљења. Годинама уназад, њихови напори да се прилагоде савременим токовима показују нам да библиотеке будућности нипошто не могу остати само збирке књига, већ морају прихватити и нове технологије и изаћи у сусрет оним интересовањима садашњег тренутка која такође подстичу усвајање и ширење знања: информационим технологијама, друштвеним мрежама, гејмингу, роботици, вештачкој интелигенцији и свему осталом што донесе будућност.

Имајући све ово у виду, јасно је да библиотеке на немачком језичком подручју, баш као и целокупна немачка политичка и културна историја и садашњица, нуде важан подстицај на размишљање, понекад и одличне узоре, а ван сваке сумње и читаво богатство материјала за учење на туђим успесима, баш као и на туђим грешкама.

Литература и извори:

1. Antić, Milica. „Nemačke biblioteke nakon Drugog svetskog rata: poseban osvrt na implikacije ujedinjenja dve nemačke države 1990. godine. *Čitalište: naučni časopis za teoriju i praksu bibliotekarstva* broj 30 (maj 2017): 55–70.
2. Bösch, Frank. *Mediengeschichte: Vom asiatischen Buchdruck zum Fernsehen*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2011.
3. Bundeszentrale für politische Bildung. Preuzeto 24. 4. 2023. <https://www.bpb.de/kurz-knapp/zahlen-und-fakten/datenreport-2021/sozialstruktur-und-soziale-lagen/330070/soziale-mobilitaet/>.
4. Bundesamt für Statistik. *Bevölkerungsstand und -struktur – Überblick*. Neuchâtel: Bundesamt für Statistik, 2021.
5. BVÖ. Österreichische Büchereistatistik 2021. Preuzeto 12. 4. 2023. <https://www.bvoe.at/sites/default/files/2022-06/statistik2021-i.pdf>.
6. DESTATIS. Statistisches Bundesamt. Preuzeto 15. 4. 2023. https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/_inhalt.html.
7. Dirlmeier, Ulf et al. *Kleine deutsche Geschichte*. Stuttgart: Reclam, 2001.
8. Đurašinović, Biljana. „Biblioteka i izdavačka delatnost u starom Rimu: od Republike do Carstva“ U *Biblioteka kroz vreme. Prilozi opštoj istoriji biblioteka do 16. veka*, 55–73. Pančevo: Gradska biblioteka Pančevo; Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, 2017.
9. Henrich, Joseph. *The Weirdest People in the World. How the Wet Became Psychologically Peculiar and Particularly Prosperous*. New York: Ferrar, Straus and Giroux, 2020.
10. Müller, Helmut. *Deutsche Geschichte in Schlaglichtern*. Mannheim: Meyers Lexikonverlag, 1990.
11. Schweizerische Eidgenossenschaft. Bundesamt für Statistik. Preuzeto 25. 4. 2023. <https://www.bfs.admin.ch/bfs/de/home/statistiken/kultur-medien-informationsgesellschaft-sport/kultur/bibliotheken/struktur-ausgaben-personal.html#1118396324>.
12. Seefeldt, Jürgen и Ludwig Syré. *Portale zu Vergangenheit und Zukunft. Bibliotheken in Deutschland*. 6., überarbeitete, erweiterte und gegenderte Auflage. Mit einem Vorwort von Sabine Homilius. Hildesheim et al.: Georg Olms Verlag, 2022.
13. Statistik Austria. Die Informationsmanager. Preuzeto 22. 4. 2023. <https://www.statistik.at/statistiken/bevoelkerung-und-soziales/bevoelkerung/bevoelkerungsstand/bevoelkerung-zu-jahres-/-quartalsanfang>.
14. Stokić Simončić, Gordana и Nevena Tomić. „Manastirske biblioteke srednjeg veka“. U *Biblioteka kroz vreme. Prilozi opštoj istoriji biblioteka do 16. veka*, 125–136. Panečvo: Gradska biblioteka Pančevo i Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, 2017.

15. Umlauf, Konrad i Stefan Gradmann, eds. *Handbuch Bibliothek. Geschichte, Aufgaben, Perspektiven*. Stuttgart & Weimar: J. B. Metzler, 2012.
16. Vučković, Željko. „Zaključak ili zašto je štamparstvo zauvek preokrenulo istoriju biblioteka“. U *Biblioteka kroz vreme. Prilozi opštoj istoriji biblioteka do 16. veka*, 204–212. Pančevo: Gradska biblioteka Pančevo; Beograd: Univerzitet u Beogradu. Filološki fakultet, 2017.

German Libraries Throughout History and Today

Summary

This article provides a brief overview of the history of libraries in the German-speaking world from the Middle Ages to 2021. After introductory information about the German-speaking world in the past and present, there are some references to the libraries that probably existed there in Roman times. It is followed by information about the first royal and monastic libraries during the Carolingian and Ottonian dynasties and then about the first German university libraries in the 14th century. The focal points of this article are the Gutenberg Revolution and the Reformation and their impact on the spread of literacy and education and the development of libraries. The author goes on to describe the flourishing of libraries in German courts in the 17th and 18th centuries, the opening of the first commercial libraries, and the great progress of university libraries during the Enlightenment era, as well as the expansion of the modern library network in the German Empire after 1871. Throughout the 20th century, different library focuses in West and East Germany were of particular interest, and then the integration of East German libraries into the West German system after the fall of the Berlin Wall in 1989 and the reunification of Germany in 1991. Data from the beginning of the third decade of the 21st century shows that in all three countries that make the core of today's German-speaking world libraries are facing some decline in users and visitors. It is partly, but not entirely, attributable to the COVID-19 pandemic, as libraries are also facing other challenges, primarily the need to continually adapt to changes brought about by rapid developments in information technology.

Keywords: Germany, monastic libraries, university libraries, court libraries, public libraries, cultural history, spread of literacy, Gutenberg Revolution

Примљено: 9. маја 2023.

Исправке рукописа: 22. октобра 2023.

Прихваћено за објављивање: 25. октобра 2023.